

STAROČESKÝ ŽALM – DVOUSETLETÉ HLEDÁNÍ SROZUMITELNOSTI A POETIČNOSTI

JOSEF VINTR (Wien)

Staročeský žaltář vznikl kolem roku 1300. Tento první překlad je zachován v glosách z doby jeho vzniku, ve zlomcích z první poloviny 14. století a jako celek v Žaltáři wittenberském z poloviny a v žaltáři Bible drážďanské ze šedesátých let 14. století; revizi tohoto znění přináší Bible olomoucká. Překládán byl z latinského *Psalterium Gallicanum*, přičemž na méně jasných místech bylo přihlíženo k latinskému *Psalterium iuxta Hebraeos*, jehož čtení tak občas pronikla do prvního staročeského překladu. První staročeské žalmy byly jen pomůckou pro pochopení latinského textu; místy jsou málo srozumitelné, poněvadž se překládaly jednotlivé výrazy bez ohledu na větný a myšlenkový kontext. Druhý překlad z poloviny 14. století se již snažil o určitou vznešenost staročeského textu užíváním řady učených slov a novotvarů; zachován je v Žaltáři klementinském a Žaltáři kapitulním. Třetí překlad z konce 14. století usiluje o srozumitelné vyjádření myšlenkových a větných celků; reprezentativně je dochován žaltářem Bible boskovické a revidovanou verzí v Bibli padeřovské, opisován byl po celé 15. století. Nejčtivější je pak čtvrtý překlad pořízený pro prvotisky, vzniklý v osmdesátých letech 15. století.¹

¹ Srov. JOSEF VINTR, *Prvotisky staročeského žaltáře*, in: *Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*, Praha, v tisku.

Podívejme se blíže na dvoustletý proces hledání českého vyjádření vysoké duchovní poezie z latinského žaltáře, a to ve dvou pro tehdejší překladatele zvláště náročných oblastech – v oblasti typicky žaltářních výrazů a v oblasti poetičnosti staročeského žalmu. V závěru se pokusíme upřesnit, komu byl určen staročeský žaltář.

Hledání výstižného ekvivalentu za latinské výrazy typické pro žalmy

Průběh hledání a stabilizování staročeských ekvivalentů za latinský žaltářní výraz si ukážeme ve všech čtyřech překladových verzích jednak na příkladech několika významných slov tehdejší české náboženské kultury, jednak na příkladech staročeských znění za latinské synonymní nebo antonymní abstraktní výrazy.² Těchto několik našich sond chce upozornit na složitost obohacování slovní zásoby, myšlení a kultury našich předků. Jsme si vědomi toho, že naše srovnávání pouhých výrazů bez kontextu sice nepřinese absolutně platné výsledky, přesto však doufáme, že nabídne nové a podnětné informace.

K výrazům významným pro tehdejší české náboženské prostředí uveďme jako příklady staročeská čtení za *christus*, *ecclesia*, *parabola*, *scandalum*, *scientia*, *substantia*, *synagoga*, dále za v žaltáři časté *benedicere* a staročeské ekvivalenty tehdy obtížně přeložitelného výrazu *meditari*.³

² K vývoji ekvivalentů dalších latinských žaltářních výrazů srov. VLADIMÍR KYAS, *Česká předloha staropolského žaltáře*, Praha 1962; TÝŽ, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997; EUGEN RIPPL, *Der alttschechische Kapitelsalter*, Praha 1928.

³ Dále užíváme tyto zkratky: -Drážď = žaltář Bible drážďanské, (vyd.) VLADIMÍR KYAS – JAROSLAVA PEČÍRKOVÁ, *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká*, IV: *Tobiáš–Sirachovec*, Paderborn 1996, s. 138–345; -Bosk = žaltář Bible boskovické, Vědecká knihovna Olomouc, rkp. M III 3, fol. 235r–262v; -Kap = Žaltář kapitulní, (vyd.) EUGEN RIPPL, *Der alttschechische Kapitelsalter*, Praha 1928; -Klem = Žaltář klementinský, (vyd.) ADOLF PATERA, *Žaltář klementinský*, Praha 1890; -Kutn = žaltář Bible kutnohorské: *Kutnahorská Bible*, Na Horách Kutnách 1489, (faksimile prvotisku) Paderborn 1989, fol. 281r–313v; -Ol = žaltář Bible olomoucké, (vyd.) VLADIMÍR KYAS – JAROSLAVA PEČÍRKOVÁ, *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká*, IV: *Tobiáš–Sirachovec*, Paderborn 1996, s. 138–345; -Pad = žaltář Bible padeřovské, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 1175, fol. 194r–217r; -Praž = *Bible Pražská*, V Starém Měs-

christus: První překlad žaltáře ve -Wittb, -Drážď má nejčastěji *pomazanec*, *pomazaný* (17,51; 19,7; 27,8; 83,10; 88,39; 104,15; 131,10.17), jednou (2,2) *Bóh* -Wittb a *mazaný* -Drážď; jeho revize v -Ol překládá jednak *kristus* (2,2; 17,51; 19,7), jednak *mazaný* (83,10; 88,39; 104,15; 131,10.17) a jednou *pomazanec* (27,8). Druhý překlad v -Klem, -Kap má převážně *mazaný* (2,2; 17,51; 19,7; 83,10; 88,39; 104,15, jen -Klem 131,10.17), *kristus* má -Kap 27,8 a 131,10, -Klem jen 27,8. Třetí překlad v -Bosk, -Pad má na všech místech jednotně *mazánek*. Čtvrtý překlad v prvotiscích má střídavě *kristus* (2,2; 19,7; 88,39; 131,10.17), *pomazaný* (17,51; 27,8; 83,10) a *mazaný* (104,15).

ecclesia: První překlad žaltáře má téměř jednotně *sbor* (21,23.26; 25,5.12; 34,18; 39,10; 67,27; 88,6; 106,32), jen jednou *kostel* (149,1); jeho revize v -Ol zprvu také *sbor* (21,23.26; 25,5.12; 34,18), dále však *sňatek* (39,10; 67,27; 88,6) a *kostel* (106,32; 149,1). Druhý překlad zavedl novější výrazy, v -Klem *sňatek* (21,23.26; 25,5; 34,18; 39,10; 67,27; 88,6; 106,32) a *kostel* (149,1); v -Kap *kostel* (21,23; 25,12; 34,18; 39,10; 67,27; 88,6; 106,32; 149,1), *sňatek* (21,26), jednou ještě zůstal *sbor* (25,5). Třetí překlad má v -Bosk ještě několikrát *sbor* (21,23; 25,5; 149,1), převážně však již *kostel* (21,26; 25,12; 34,18; 39,10; 67,27; 88,6; 106,32; 149,1), -Pad se ale vrací jednotně ke *sbor*. Čtvrtý překlad má v -Kutn *sbor* (21,26; 25,5; 34,18; 39,10; 67,27; 88,6; 106,32), *cierkev* (21,23; 149,1) a jednou *kostel* (25,12), ale v -Praž převážně nové *cierkev* (21,23.26; 25,5; 34,18; 39,10; 106,32; 149,1), jen třikrát *sbor* (25,12; 67,27; 88,6).

parabola: První překlad i s -Ol má *pověst* (48,5; 68,12; 77,2; v 48,5 má -Ol *příslovie*). Druhý překlad v -Klem, -Kap má *pověst* (68,12; 77,2), ve verši 48,5 je v -Klem *příklad* a v -Kap *pověst*. Třetí překlad užívá *pohádka* (77,2) i *příslovie* (68,12), ve verši 48,5 je v -Bosk *pohádka* a v -Pad *příslovie*. Čtvrtý překlad má *příslovie* (48,5; 68,12) a nově *podobenstvie* (77,2).

scandalum: Nápadně velký počet staročeských synonymních ekvivalentů za tento grécismus svědčí o obtížnosti hledání patřičného výrazu. První překlad žaltáře má *úrazie*, *úraza* (48,14; 49,20; 139,6), *ustrčení*

tě pražském 1488, žaltář fol. 271r–306r; -Wittb = Žaltář wittenberský, (vyd.) JOSEF VINTR, *Die älteste tschechische Psalterübersetzung*, Wien 1986; Hg – *Hieronymi Psalterium Gallicanum*, in: *Biblia sacra iuxta latinam Vulgatam versionem*, I: *Genesis – Psalmi*, (ed.) ROBERTUS WEBER, Stuttgart 1969, s. 770–995; Hh – *Hieronymi Psalterium iuxta Hebraeos*, slov. Hg, s. 770–995.

(105,36), *ruh* -Wittb *haněnie* -Drážď (140,9) a *pohoršenie* (118,165), v -Ol *pohoršenie* (48,14; 49,20; 105,36; 118,165; 139,6), *pohoršovanie* (140,9) a *úkora* (68,23). Druhý překlad má v -Klem *pohoršenie* (48,14; 49,20; 118,165; 139,6; 140,9), *rúhota* (105,36), *úkora* (68,23), v -Kap *pohoršenie* (48,14), *ohyzda* (49,20; 140,9), *závada* (118,165; 139,6), *obořenie* (105,36), *přievada* (68,23). Třetí překlad má v -Bosk *úraz* (49,20; 68,23; 105,36; 118,165; 139,6) a *pohoršenie* (48,14; 140,9), v -Pad jednotně *pohoršenie*. Čtvrtý překlad užívá *úraz* (48,14; 140,9), *pohoršenie* (49,20; 105,36; 118,165; 139,6) a jednou *pád* (68,23 podle *ad corruendum* Hh).

scientia: První překlad má *učenie* (118,66, tak zde i -Kap, 138,6) a *uměnie* (93,10). Revize prvního překladu v -Ol, druhý, třetí a čtvrtý překlad mají *uměnie* (93,10; 118,66; 138,6).

substantia: Tento abstraktní výraz působil překladatelům potíže, jak o tom svědčí různorodost staročeských ekvivalentů. První překlad užívá *podstava* (38,6; 38,8; 68,3; 88,48) a *statek* (108,11; 138,15), jeho revize v -Ol má *podstava* (38,8; 68,3; 88,48; 138,15) a *podstata* (38,6; 108,11). Druhý překlad má *podstava* (38,6; 38,8; 68,3; 88,48; 108,11; 138,15), v -Kap jednou *statek* (108,11) a jednou volně *kto podstojě* (68,3). Třetí překlad má převážně *podstata* (38,6; 38,8; 68,3; 88,48; 138,15) a jednou *statek* (108,11). Čtvrtý překlad má nejčastěji *podstata* (38,8; 68,3; 88,48; 138,15), jednou *statek* shodně s třetím překladem ve stejném verši (108,11) a jednou volí v obtížném kontextu (*substantia mea tamquam nihilum ante te* Hg) srozumitelnější výraz *život* (38,6) podle *vita mea* Hh.

synagoga: První překlad a jeho revize v -Ol mají *sbor* (7,8; 81,1; 85,14; 105,18), v -Ol jednou *sňatek* (81,1). Podobně druhý překlad v -Klem *sbor* (7,8; 85,14) a *sňatek* (81,1; 105,18), ale v -Kap *sběř* (7,8; 85,14) a *synagoga* (81,1; 105,18). Třetí a čtvrtý překlad užívají všude *sbor*, jen ve verši 7,8 má čtvrtý překlad *hluk* (ve významu „shluk“, zřejmě podle *congregatio* Hh).

benedicere: První překlad žaltáře má jednak starší (vz)*blahati*, *blažiti* (9,24; 15,7 [*poblažiti* -Drážď]; 25,12; 33,2; 36,22; 48,19; 62,5; 65,8; 67,27; 71,15; 102,1.2.20.21.22; 103,1.35; 113,26; 117,26; 133,1.2; 134,19.20; 144,1.2.21), jednak (*po*)*žehnatí* (5,13; 27,9; 28,11; 44,3; 64,12; 84,2; 106,38; 108,28; 111,2; 113,20.21; 127,4.5; 133,3; 131,15; 147,13), jednou *žehnávatí* (128,8); -Ol má ještě často (*po*)*žehnatí*, ale už nahrazuje starší (vz)*blahati*, *blažiti* (to zůstává jen v 15,7; 25,12 a jednou jako *blahovati* 9,24) výrazy (*po*)*děkovati* (36,22; 65,8; 67,27;

71,15; 95,2; 102,1.2.20.21.22; 103,1.35; 113,26; 133,1.2; 134,19.20; 144,1.2.21), (*po*)*chváliti* (33,2; 48,19; 62,5) a po jednom *dobře dieti* (108,28) a *dobře říekati* (61,5). Druhý překlad má převážně *požehnatí*, už neužívá *blahati/blažiti*, které -Klem nahrazuje výrazy (*po*)*děkovati* (15,7; 25,12; 33,2; 36,22; 67,27; 71,15; 95,2; 102,1.2.20.21.22; 103,1.35; 113,26; 133,1.2; 134,19.20; 144,1.2.21), (*po*)*chváliti* (48,19; 62,5; 65,8) a jednou *dobře říekati* (61,5 tak zde i -Kap); -Kap nahrazuje *blahati/blažiti* slovním spojením *dobře řeči* (33,2; 36,22; 65,8; 67,27; 71,15; 95,2; 102,1.2; 144,2) a jednou *poděkovati* (15,7). Třetí překlad má nejčastěji ještě (*po*)*žehnatí*, na dosti místech také *chváliti* (25,12; 33,2; 48,19; 61,5; 62,5; 67,27; 102,1.2.20.21.22; 103,1.35; 113,26; 133,1.2; 134,19.20; 144,1.2), ojediněle *poděkovati* (15,7; 144,21), -Bosk zavádí *požehnanie dáti* (113,20; 127,4; 133,3), -Pad *dobrořečiti* (9,24), *chválu (vz)dáti/(vz)dávati* (65,8; 71,15; 95,2). Čtvrtý překlad podržuje místy ještě *požehnatí* (5,13; 27,9; 28,11; 44,3; 66,7.8; 84,2; 106,38; 113,20; 127,4.5; 133,3; 147,13; *požehnavati* 131,15) a podobně i *chváliti* (15,7; 25,12; 33,2; 102,1.2.20.21.22; 103,1.35; 113,26; 133,1.2; 134,19.20), časté je nové, z -Pad převzaté *dobrořečiti* (9,24; 36,22; 48,19; 61,5; 62,5; 65,8; 71,15; 95,2; 128,8; 144,1.2.21), jednou rovněž podle -Pad *chválu vzdávati* (67,27), podle -Bosk ojediněle *požehnanie dáti* (64,12; 108,28; 117,26) s variantou *požehnanie dojíti* (11,2).

meditari: První překlad užívá *mysliti* (1,2; 2,1; 34,28; 35,5; 37,13; 62,7; 76,7.13; 118,70) a jednou *rozmysliti* (89,9); -Ol volí tytéž ekvivalenty, jen jednou překládá *přemysliti* (76,7) a *rozpomenúti* (89,9). Druhý překlad podržel *mysliti*, jinak jen jednou -Kap *vzpomnieti* (34,28). Třetí překlad má převážně ještě *mysliti* (1,2; 2,1; 35,5; 37,13; 62,7; 89,9 [zde jen v -Bosk]), zavádí *přemýšlovati* (76,7.13; 89,9 [jen v -Pad]; 118,70 [jen v -Pad]) a jednou -Pad *přemýšleti* (34,28). Čtvrtý překlad má už jen zřídka *mysliti* (35,5; 37,13), častěji *přemýšlovati* (1,2; 76,7.13; 118,70), nově zavedl *rozjímati* (2,1; 34,28; 62,7 [zde jen v -Kutn]), *rozpomínati se* -Praž (62,7), volnější překlad je *počítati léta*/ 89,9. (Srov. ekvivalenty za *meditatio* 48,4: první, druhý a třetí překlad mají *myšlenie*, čtvrtý překlad *rozjímanie*.)

Pěkný příklad obtížnosti hledání vhodných ekvivalentů poskytuje vedle souboru výrazů za *scandalum* i porovnání výše uvedených ekvivalentů za *ecclesia* a *synagoga*. Nejstarší překlad obojí nerozlišuje, považuje zřejmě významy obou latinských výrazů za tak blízké, že vystačil jen se staročeským slovem *sbor*. Nové vyjádření pro tyto dva

výrazy hledá druhý překlad – za *synagoga* i *ecclesia* zavádí -Klem *sňatek*, -Kap již rozlišuje ekvivalentem *sběř* za *synagoga* a *kostel* za *ecclesia*. Třetí a až na jedno místo i čtvrtý překlad mají za *synagoga* jednotně *sbor*, za *ecclesia* má třetí překlad v -Pad jednotně *sbor*, v -Bosk ještě několikrát *sbor*, ale převážně již *kostel*. Čtvrtý překlad má v -Praž za *ecclesia* nejčastěji nové *cierkev*, ale v -Kutn převažuje nadále starší *sbor*. Snaha rozlišit českými ekvivalenty výrazy *synagoga* a *ecclesia* je nejvýraznější u druhého překladu, pak až u čtvrtého překladu v -Praž.

Také následující srovnání staročeských výrazů za latinská abstrakta *aequitas*, *iustitia*, *veritas*, užívaná v žaltáři často paralelně jako synonyma, a za jejich antonyma *iniquitas*, *iniustitia* ukáže rovněž na dlouhý proces hledání a stabilizování výstižného ekvivalentu.

Tato latinská abstrakta najdeme v žaltáři na desítkách míst. Kvůli přehlednosti uvádíme jejich české ekvivalenty počtem výskytů a v závorce jako příklad jedno dvě místa číslý žalmů a veršů; pokud jde o další, zde jen počtem a ne číslý žalmů udaná místa, lze si je ověřit podle latinské biblické konkordance.

aequitas: První překlad žaltáře má nejvíce synonymních staročeských výrazů – *praved(l)nost* -Wittb 8x, -Drážď 7x (36,37; 66,5 ...), *spravedlnost* -Ol 2x (9,9; 36,37), *pravost* -Drážď 1x (16,2), -Ol 3x (118,75.144.172), *pravda* -Wittb 2x (118,40.75), -Drážď 3x (51,5; 118,40.75), -Ol 3x (51,5; 118,40; 142,11), *právo* -Wittb 2x (51,5; 118,144), -Drážď 1x (118,144), *rovnost* -Wittb 2x (10,8; 16,2), -Drážď 2x (9,9; 10,8), -Ol 6x (10,8; 16,2 ...). Na místech s ekvivalenty *pravda*, *právo* má Hh *iustitia*, *iustum*. I druhý překlad má značný počet různých ekvivalentů – v -Klem je nejčastěji *pravda* 5x (51,5; 64,6 ...), -Kap 1x (118,172), v -Kap nejčastěji *praved(l)nost* 8x (16,2; 36,37 ...), -Klem 2x (36,37; 110,8), -Klem a -Kap 2-3x *rovnost* (9,9 ...), *pravost* (-Klem 95,10.13; -Kap 118,75.144), po jednom výskytu zjišťujeme u *rovenství* (10,8), *spravedlnost* (-Kap 110,8). Latinské substantivum se překládá též adjektivně jako *pravedlný* (-Klem 118,75.172) a *pravý* (-Klem 118,144). Třetí překlad je již jednotnější, v -Bosk je *spravedlnost* 6x (9,9; 16,2 ...), *pravda* 3x (51,5; 64,6; 118,40), po 1–2 výskytech připadá na *spravedlivost* (95,10.13), *spravedlivý* (118,75), v -Pad je pak 13x *pravost* (10,8; 36,37 ...) a výjimečně *spravedlnost* (9,9). Čtvrtý překlad je již značně jednotný – jak -Praž, tak i -Kutn mají většinou *upřiem(n)ost* (9,9;16,2 ...), 2x výraz *přiemost* (51,5; 118,75) a 2x *spravedlnost* a *spravedlivý* (118,144.172).

iustitia: První překlad užívá celkem vyváženě ekvivalenty *pravedlnost* -Wittb 31x, -Drážď 24x (4,2; 35,7.11 ...), *právo* -Wittb 20x, -Drážď 22x (17,23; 18,9 ...) a *pravda* -Wittb 15x, -Drážď 16x (70,2 ...). Ojedinele už zde, a to v denně užívaných žalmech 50 a 118, proniklo pro -Kap typické *pravedlenstvie* -Wittb 50,21 a 118,118, -Drážď 50,21. Mladší revidovaný žaltář v -Ol má převážně *spravedlnost* (48x – 5,9; 34,24.27 ...), dále *pravda* (19x – 49,16; 57,2 ...) a dvakrát *právo* (17,23; 18,9). Druhý překlad má v -Klem nejčastěji *pravedlnost*, v -Kap se ovšem tento ekvivalent uplatnil poněkud méně; také *pravda* se vyskytuje více v -Klem a méně v -Kap, v -Klem se objeví někdy ještě *pravost*, v -Kap je několikrát *spravedlnost* a především dosti časté *pravedlenstvie*. Třetí překlad užívá střídavě pouze *spravedlnost/spravedlivost*. Čtvrtý překlad má *spravedlnost* téměř jednotně, *spravedlivost* jen ojedinele.

veritas: První překlad i s -Ol má téměř všude *pravda*, jednou *věrnost* (-Wittb 85,11 – srov. StčS s. v. *pravda* 4), na několika místech *viera* (-Wittb, -Drážď 39,11 [zde podle *fides* Hh], což mohlo ovlivnit užití tohoto výrazu i jinde: 44,5; 56,11; 68,14; 84,11.12; 88,3.6.9.25 – srov. StčS s. v. *pravda* 4). Několikrát se objevuje i *pravedlnost*; ta je poněkud častější v druhém překladu vedle převažujícího ekvivalentu *pravda*. Třetí a čtvrtý překlad mají jednotně *pravda* (s výjimkou -Pad, kde je občas i *spravedlivost*).

iniquitas: Tento snad nejčastější žalмовý výraz (na 90 výskytů) má v prvním překladu nejvíce synonymních staročeských ekvivalentů, ve -Wittb a v -Drážď sedm, v -Ol pět: *nepravedlnost* je ve -Wittb 59x a v -Drážď 57x (10,6; 13,4 ...), *neprávo* 2x a 1x (25,10; 35,4), *nepravda* 1x a 1x (5,7), *křivda* 2x a 1x (5,5; 58,3), *hřiech* 2x a 1x (50,7; 118,3), *zlob* 2x jen ve -Wittb (7,17; 51,3), *zlost* ve -Wittb 28x, v -Drážď 25x a v -Ol 51x (50,3.4.11 ...), *nepravost* jen v -Ol 23x (5,7; 74,6 ...), *nespravedlnost* 11x (7,4.15; 10,6 ...), dále jen v -Ol ojedinele *zloba* 2x (7,17; 51,3), *zlé* 1x (5,5). Druhý překlad má v -Klem jednotně *zlost* a jen 1x *lest* (26,12), v -Kap *zlost* 61x (31,1; 78,8 ...), *ducholovstvo/-ie* 25x (93,20; 102,3 ...), dále 1x–2x *křivda* (74,6; 81,2), *křivedlnost* (138,24), *křivedlný* (118,104), *zlokřivedlný* (88,23). Třetí překlad již více sjednocuje, v -Bosk ještě *zlost* ca. 20x (5,5; 78,8 ...), převládá však již *nepravost* více než 60x (5,7; 31,1 ...), tento výraz má jednotně -Pad a jen 1x *nespravedlnost* (93,4). Stejně tak jednotně užívá *nepravost* čtvrtý překlad v -Praž, -Kutn, jen 1x *hřiech* (129,3 – v kajícím žalmu *De profundis*, text viz níže) a 1x překládá volněji adverbium *nespravedlivě* (118,150).

iniustitia: První překlad má i při menším počtu výskytů tohoto výrazu řadu ekvivalentů, ve -Wittb, -Drážď 6x *nepravdlnost* (31,5; 36,7 ...), 1x *nepravda* (51,4), 1x *neprávo* (-Wittb 93,4; -Drážď 57,3), -Wittb, -Ol 1x *nevěra* (7,15), v -Drážď 1x (7,15) a v -Ol 6x *nepravost* (36,7; 106,17 ...), v -Ol 1x *nespravdlnost* (31,5), *křivda* (93,4). Druhý překlad v -Klem užívá jen dva ekvivalenty, *nepravost* 7x a *zlost* 2x (102,10; 106,17), četnější však jsou v -Kap – *nepravdenstvie* 3x (36,7 ...), *nepravdlnost* 2x, po jednom výskytu *nespravdlnost*, *nepravost*, *křivda* (31,5), *škarědost* (102,10). Třetí překlad má už jen tři ekvivalenty, *nespravdlnost* -Bosk 4x, -Pad 6x (7,15; 106,17 ...), *nespravdlnivost* -Bosk 3x, -Pad 2x (118,133 ...), *nepravost* -Bosk 2x, -Pad 1x. Čtvrtý překlad podobně, *nespravdlnost* -Praž, -Kutn 6x (7,15; 31,5 ...), *nespravdlnivost* 2x (36,7; 118,133), *nepravost* 1x (102,10).

Výraz *pravda*, nejčastější ekvivalent za *veritas*, se vyskytuje zvláště v prvním a druhém překladu i za *aequitas* a častěji za *iustitia* vedle jejich běžných ekvivalentů *pravedlnost*, *spravedlivost*, jež najdeme zase na několika místech i za *veritas*. Tento překladatelský úzus ukazuje, že v sémantice staročeského výrazu *pravda* byly ve 14. století integrovány významové rysy nejen latinského *veritas*, ale i *aequitas* a *iustitia*. Pro uživatele 14. století a začátku 15. století tedy v sobě výraz *pravda* zahrnoval – především v náboženských kontextech – i významové rysy, které bychom dnes přiřadili výrazu „spravedlnost“ (srov. StěS s. v. *pravda*).⁴ Za tyto právě zmíněné latinské výrazy *aequitas* a *iustitia* i za jejich antonyma *iniquitas*, *iniustitia* se v prvním a druhém překladu vyskytuje bohatá a prolínající se synonymie, třetí a zvláště čtvrtý překlad ji omezují a ustalují se na jednom, maximálně dvou ekvivalentech s výjimečnými odchylkami.

Srovnání staročeských ekvivalentů za latinské výrazy typické pro žalář ukázalo jejich neustálenost zvláště v prvním a druhém překladu. Oba se vyznačují hledáním a zkoušením odpovídajících ekvivalentů, prolínáním jejich sémantiky a jejich užíváním i za latinské výrazy synonymní. Tento stav je svědectvím o nejistotách překladatelů při interpretaci sémantiky především u abstrakt. Překladatel volil více synonymních ekvivalentů (srov. u *aequitas*, *iniquitas* aj.) nebo český ekvivalent se širší nejednoznačnou sémantikou (srov. u *benedicere*, *meditari* aj.). Obojí

⁴ Viz také VĚRA CHLÁDKOVÁ – JIŘÍ KOUBA, *K sémantické struktuře staročeských lexikálních jednotek se základem prav-*, in: *Listy filologické* 117, 1994, s. 54–59.

postup mohl u takových výrazů přimět uživatele k pomalejšímu čtení, k hlubšímu zamyšlení nad obsahem, a zvyšoval tak duchovní a snad i básnický účín staročeského žalmu. Ve třetím překladu se projevuje výrazná tendence k ustálenějšímu překládání jedním či dvěma výstižnějšími ekvivalenty. Čtvrtý překlad už převádí latinské výrazy až na ojedinělé výjimky jednotně. Vystihuje tím přesněji latinskou předlohu s jejím typickým opakováním stejného výrazu, a pokud je český ekvivalent dobře zvolen, zvyšuje tím i poetickou působivost staročeského žalmu.

Hledání poetičnosti staročeského žalmu

Poetika původního hebrejského žalmu spočívá na třech strukturních principech – na metaforice, paralelismech a dialogičnosti.⁵ Jeronýmovské překlady žaltáře do latiny, *Psalterium Gallicanum*, *Psalterium Romanum*, *Psalterium iuxta Hebraeos*, zachovávají poměrně věrně třetí strukturní princip dialogičnosti, rozhovoru s Bohem, ostatní dva principy bývají oslabeny.

Metafory

Žalmista se často snaží své abstraktní sdělení ilustrovat konkrétním obecně známým jevem, aby tak neviditelné obrazně zviditelnil.⁶ Metaforičnost staročeského žalmu, překládaného z Jeronýmova latinského *Psalterium Gallicanum*, je značně oslabena. Již v latinské předloze totiž působivá metafora mnohde chybí, bývá jen volně rozvedena nebo naznačena, např. metafory konkretizující Boží vlastnosti. Uvedme dva příklady. V žalmu 22,1.2 v latinském i staročeském textu chybí známá metafora hebrejského originálu: *Hospodin je můj pastýř*, je zde obsažena pouze volně v opise *Dominus reget me ... 2 in loco pascuae* Hg (*Dominus pascit me ... 2 in pascuis herbarum* Hh) *Hospodin opravuje mě ... 2 na místě pastevném* -Wittb, -Drážď *Hospodin vládne mnú ... 2 u místě pastevném* -Klem *Hospodin (Pán -Pad) zpravuje mě ... 2 v (na -Pad) místě pastvy* -Bosk, -Pad *Hospodin zpravuje mě ... 2 na místě pastvy*

⁵ KLAUS SEYBOLD, *Poetik der Psalmen*, Stuttgart 2003, s. 376.

⁶ Srov. tamtéž, s. 193.

(*pastviny* -Praž) -Kutn, -Praž. V žalmu 45,8 chybí z hebrejštiny metafora *hrad k Bůh* (viz ekumenický překlad *Bůh Jákobův, hrad náš nedobytný*) – podle latinských verzí *susceptor (protector Hh) noster Deus Hg* staročeský žalm má *přijímatel* a *obránce*. I na těch místech, kde latinské verze metaforu Boha uchovávají, např. 70,3 *esto mihi in Deo protectorem ... quoniam firmamentum meum et refugium meum es tu Hg (esto mihi robustum habitaculum ... quia petra mea et fortitudo mea es tu Hh)*, váhá zřejmě český překladatel nad jejich konkrétností: *Bud' mi u Boha zaslonitele ... Nebo tvirdost má i útočišče mé jsi ty -Wittb, -Drážď Bud' mi za Boha obranitele (obránci -Pad) ... Neb tvrz má (utvrzenie mé -Pad) a útočišče mé ty jsi -Bosk, -Pad Budiž mi za Boha obránci ... Nebo upevnění mé a útočiště mé si ty -Praž, -Kutn*. Srovnejme ještě v žalmu 113,4 *montes exultaverunt ut arietes colles sicut agni ovium Hg* staročeská znění: *Hory vzveselily sú sě jako skopci a pohorci jako beranové ovčie -Wittb, -Drážď Hory radovaly sú sě jako skopci a chřibové (pahorkové -Pad) jako berani ovec -Bosk, -Pad Hory poskakovaly sú (subsilierunt Hh!) jakžto skopcové a pahrbkové (-ci -Kutn) jakžto beranové ovčí -Praž, -Kutn*.

Paralelismy

Tento nejvýraznější rys žalмовé poetiky staročeský překlad většinou zachovává, pokud je i v latinské předloze. Žalмовý *parallelismus membrorum*, jehož si byli zčásti vědomi už pozdněantičtí překladatelé i sv. Augustín, objevil a jeho tři podoby, synonymní, antitetickou a syntetickou, popsal až koncem 18. století Robert Lowth.⁷ Technika této stylové figury „spočívá v tom, že dva nebo i víc jazykových prvků je uspořádáno takovým způsobem, že jejich vzájemný vztah ... se stává vnímatelným a opakováním příslušných veršových prvků vzniká představa paralelity. Tento elementární princip zdvojení a opakování aktivuje myšlenkové procesy asociace, srovnání, kombinace, opozice, kontrastu a uvolňuje sémantické synergie, které smysl sdělení opakují, podtrhují, vyzvedají, zesilují, stupňují, převádí, zrcadlí, rozšiřují nebo omezují.“⁸ Žalмовý verš bývá nejčastěji dvojdílný, složený ze dvou poloveršů. Střed dvojdílného verše označuje cézura, realizovaná převážně syntakticky na spoji mezi dvěma souřadnými větami, poloverši; bývá takto

⁷ Srov. tamtéž, s. 24.

⁸ Tamtéž, s. 85, přel. J. V.

sestaveno několik sousedících veršů. Cézura půlící verš je zároveň osou, kolem níž je konstruován paralelismus.⁹ Paralelismus bychom tedy mohli označit jako sémantický impuls posluchači nebo čtenáři.

Vedle synonymního a antitetického paralelismu je v žalmovém verši častá další forma, která syntetizuje první a druhý poetický princip, metaforu a paralelismus, přičemž metaforický strukturní princip bývá včleněn do rámcové paralelní struktury. Tato forma se realizuje jako tzv. obrazný paralelismus.

S konkrétností přirovnání v obrazných paralelismech nemá překladatel problémy, snad proto, že se nevztahují na vlastnosti Boha:

41,2

Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum

ita desiderat anima mea ad te Deus

Jakožto žádá jelen k studniciem vodním,

tako žádá dušě má k tobě, Bože. -Wittb, -Drážď, -Klem, -Bosk, -Pad, -Praž, -Kutn

101,8

factus sum sicut passer solitarius in tecto

učiněn sem jako vrabec pustý na střěšě -Wittb, -Drážď

učiněn sem jakožto vrabec ojednělý v střěšě -Klem

učiněn sem jako vrabec osaměl<y> na střěše -Bosk, -Pad

učiněn sem jakžto vrabec osamělý na střěše -Praž, -Kutn

127,3

uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuae

filii tui sicut novella olivarum in circuitu mensae tuae

Žena tvá jako prut (kmen -Drážď) vinný hojný (obizný -Drážď) v stranách domu tvého,

synové tvoji jako otmladci (mladost -Drážď) olivní (olivská -Drážď) okolo stolu tvého. -Wittb, -Drážď

Žena tvá jako kmen ščedrosti v s/t/ranách domu tvého,

synové tvoji jako otmlad/c/i olivetští v okolčě stola tvého. -Klem

Žena tvá jako vinný kořen plný (hojný na bociech -Pad) pod cihlami domu tvého,

synové tvoji jakžto mlázie olivie (olivové -Pad) okolo stolu tvého. -Bosk, -Pad

⁹ Srov. podrobněji tamtéž, s. 127.

Žena tvá jakžto vinný kořen plodící (plodná -Praž) v úhlech domu tvého, synové tvoji jakžto mladistvé olivie okolo stolu tvého. -Praž, -Kutn

Paralelismy synonymní a antitetické:

2,3:

disrumpamus vincula eorum // et proiciamus a nobis iugum ipsorum

Zlámajmy okovy jich // a otvirzmy ot nás jho jich. -Wittb, -Drážď

Zrušme svazky jich // a otvrzme jho jich ot sebe. -Bosk, -Pad

Roztrhněme svazky jich // a odvrzme od sebe jho jich. -Praž, -Kutn

18,2.3:

2 *Caeli enarrant gloriam Dei // et opera manuum eius adnuntiat firmiter*

Nebesa vypravují slávu boží // a diela rukú jeho zvěstují tvrdost

-Wittb, -Drážď

Nebesa vypravují chválu boží // a diela rukú jeho zvěstuje hvězdné nebe -Bosk, -Pad

Nebesa vypravují chválu boží // a diela rukú jeho ohlašuje obloha nebeská -Praž, -Kutn

3 *dies diei eructat verbum // et nox nocti indicat scientiam*

Den dni vzříhá slovo // a noc noci ukazuje umění. -Wittb, -Drážď

Den dni vypravuje slovo // a noc noci ukazuje umění. -Bosk, -Pad

Den dni vypovídá slovo // a noc noci oznamuje umění. -Praž, -Kutn

66,2:

2 *Deus misereatur nostri et benedicat nobis // inluminet vultum suum super nos et misereatur nostri*

Bože smiluj se nad námi i požehnaj nám, // osvět obličij svůj na ny i smiluj se nad námi (nade mnú -Drážď individualizuje!). -Wittb,

-Drážď

Bóh se smiluj nad námi a daj nám požehnanie (požehnaj nám -Pad), // osvět tvář svú (obličej svůj -Pad) na nás a smiluj se nad námi. -Bosk,

-Pad

Bóh se slituj nad námi a požehnajž nám // osvět obličej svůj na nás a slituj se nad námi. -Praž, -Kutn

Paralelismy najdeme v různé podobě v každém žalmu, na zvláště výrazné upozorněme např. ve verších 66,4–6; 106,33–35 (i s antitezí); 113,20.21; 117,1–4.8–12.16.28–29; 148,1–4; 150,1–6.

Dialogičnost

Žalmista se často obrací se svou chválou, touhou, radostí, bolestí a tísni na Boha přímou řečí, ne jako na vzdálený ideál, ale jako na blízkého a laskavého otce, silného a věrného pomocníka a ochránce. Před tváří Boží (*in conspectu tuo* – tento nejčastější žalmový obrat zní v prvním překladu *před tvým zřetím /viděním/ před tvýma očima*, ve třetím a čtvrtém již *před obličejem tvým/před tváří tvú*) pje žalmista vybranými slovy chválu, ale i otevřeně přiznává svá pochybení, úpěnlivě a s důvěrou prosí o pomoc a záchranu. Jeho obsáhlejší veršové celky mnohde uplatňují princip paralelismu i v širším záběru jako paralelní strukturu spojující několik veršů. Zde by bylo možno mluvit o strofovém paralelismu, jak to ukazují některá místa níže uvedených žalmů. Tyto žalmy patří k vrcholům světové lyriky. I staročeský překladatel si byl vědom jejich vznešenosti a krásy, právě zde se mu zdařil už v nejstarších textech český verš. Několik ukázek alespoň na prvních verších žalmů:

145:

2 Lauda anima mea Dominum laudabo Dominum in vita mea psallam Deo meo quamdiu fuero nolite confidere in principibus 3 in filiis hominum quibus non est salus.

-Wittb, -Drážď:

2 Chval duše má Hospodina, chváliti budu Hospodina mého v životě mém, vzpěju Bohu mému doňudž budu. Nerodte úfati v kniežata, 3 v syny člověčie, v nichž nenie spasenie.

-Praž, -Kutn:

2 Chval duše má Hospodina, chváliti budu Hospodina v životě svém, zpievati budu Bohu svému jak najdel trvati budu. Nechtějtež doufati v kniežata, 3 ani v syny lidské, v nichžto nenie spasenie.

101:

2 Domine exaudi orationem meam et clamor meus ad te veniat 3 non avertas faciem tuam a me in quacumque die tribulor inclina ad me aurem tuam in quacumque die invocavero te velociter exaudi me.

-Wittb, -Drážď:

2 Hospodine, uslyš modlitvu mů a volání mé k tobě příd. 3 Neotvracuj obličejě tvého ote mne v kterýž koli den se

-Praž, -Kutn:

2 Hospodine uslyš modlitbu mů a volání mé k tobě přidiž. 3 Neodvracuj tváři své ode mne v kterýž koli den rmútím se, na-

múci, nakloň ke mně ucho tvé. V kterýž koli den vzvolaju tebe, birzo uslyš mě. *kloň ke mně ucha svého. V kterýžkoli den vzyvati budu tě, v brzkesti uslyš mě.*

129:

*1 De profundis clamavi ad te Domine 2 Domine exaudi vocem meam fi-
ant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae 3 si iniquitates
observabis Domine Domine quis sustinebit 4 quia apud te propitiatio est
propter legem tuam sustinui te Domine.*

-Wittb, -Drážď:

*1 Z hlúbi volal sem k tobě Hospodine,
2 Hospodine, uslyš hlas můj. Buďta uši
tvoji poslúchající v hlasu prosby mé.
3 Ač zlosti schováš Hospodine, Hospodi-
ne, kto stírpí? 4 Nebo u tebe slitování
jest a pro zákon tvój tírpěl jsem tebe,
Hospodine.*

-Praž, -Kutn:

*1 Z hlubokosti volal sem k tobě Hospodi-
ne, 2 Hospodine, uslyš hlas muoj. Buďtež
uši tvé nakloněné k hlasu modlitby mé.
3 Jestliže hřiechův šetřiti budeš Hospo-
dine, Hospodine, ktož sněsti bude moci?
4 Neboť u tebe jest slitování a pro zá-
kon tvooj snesl sem tě, Hospodine.*

Zvláště zdařilé překlady

Již v nejstarším překladu se najdou verše, které šťastně volenými výstižnými ekvivalenty srozumitelně i poeticky oslovovaly staročeského uživatele a bez podstatných obměn přežívaly staletí. Na několika příkladech ukážeme, že jde především o verše a žalmy, které byly často užívány, ať už v mešní liturgii jako např. verše z žalmu 25, nebo každodenně v modlitbách hodinek jako např. kající žalm 50, meditativní žalm 118 a také žalm chval 148:

25,6–8:

*6 lavabo inter innocentes manus meas et circumdabo altare tuum Domi-
ne 7 ut audiam vocem laudis et enarrem universa mirabilia tua 8 Domi-
ne dilexi decorem domus tuae et locum habitationis gloriae tuae*

-Wittb, -Drážď (tak už v zlomku -B):

*6 Umyji mezi nevinnými ruce moji
i obklíči oltář tvój Hospodine.
7 Abych uslyšal hlas chvály tvé
i vymluvil všecky divy tvé.*

-Praž, -Kutn:

*6 Umývati budu mezi nevinnými ruce
své a obstúpím oltář tvooj Hospodine.
7 Abych slyšal hlas chvály a vypravoval
všecky divy tvé. 8 Hospodine, miloval*

8 *Hospodine, miloval sem krásu domu tvého a miesto prebývanie slávy (chvály) tvého i miesto obývanie slávy tvé.*
-B, -Dražď) tvé.

50,3–5.14:

3 *Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam* 4 *amplius lava me ab iniquitate mea et a peccato meo munda me* 5 *quoniam iniquitatem meam ego cognosco et peccatum meum contra me est semper* ... 14 *redde mihi laetitiam salutaris tui et spiritu principali confirma me.*

-Wittb, -Dražď:

3 *Smiluj se nade mnú Bože (Hospodine -Dražď) podľa velikosti (velikého -Dražď) milosrdie tvého a podľa množstva milosrdenstva (milosrdie -Dražď) tvého shladi zlost mú.* 4 *Viec omý mě ot zlosti mé a ot hřiecha mého očist' mě.* 5 *Nebo zlost mú jáz znaju a hřiech mój proti mně jest vešdy.* ... 14 *Navrat' mi veselé spasenie tvého a duchem najvyšším stvirdi (potvrdi -Dražď) mě.*

-Praž, -Kutn:

3 *Smiluj se nade mnú Bože podle velikého milosrdenstva svého a podle množstva slitování svých shlad nepravost mú.* 4 *Viece obmý mě od nepravosti mé a od hřiecha mého očist' mě.* 5 *Nebo nepravost svú jáť poznávám a hřiech muoj proti mně jest vždycky.* ... 14 *Navrat' mi potěšenie spasitele svého a duchem čelním (prvotním -Kutn) upevníž mě.*

118,164–168:

164 *septies in die laudem dixi tibi super iudicia iustitiae tuae* 165 *pax multa diligentibus legem tuam et non est illis scandalum* 166 *expectabam salutare tuum Domine et mandata tua dilexi* 167 *custodivit anima mea testimonia tua et dilexi ea vehementer* 168 *servavi mandata tua et testimonia tua quia omnes viae meae in conspectu tuo.*

-Wittb, -Dražď (tak už v zlomku -B):

164 *Sedmkrát za den chválu řekl jsem tobě nad súdy pravdy tvé.* 165 *Pokoj mnohý milujících zákon tvój a nenie jim pohoršenie.* 166 *Čakách pozdravenie tvého Hospodine a kázanie tvá jsem miloval.* 167 *Ostřiehala jest dušě má svědečstvie tvého i milovala jě násilně.* 168 *Choval jsem kázanie tvého a svědečstvie tvá nebo všě cesty mé před tvým viděním.*

-Praž, -Kutn:

164 *Sedmkrát za den chválu sem říekl (vzdával -Kutn) tobě nad soudy spravedlnosti tvé.* 165 *Pokoj mnohý milujícím zákon tvoj a nenief jim pohoršenie.* 166 *Očekával sem spasitele tvého Hospodine a přikázanie tvá miloval sem.* 167 *Ostřiehala dušě má svědectví tvých a milovala je náramně.* 168 *Zachovával sem přikázanie tvá i svědectvie tvá nebt' vsecky cesty mé sú před obličejem tvým.*

148, 1–12:

1 Laudate Dominum de caelis laudate eum in excelsis 2 laudate eum omnes angeli eius laudate eum omnes virtutes eius 3 laudate eum sol et luna laudate eum omnes stellae et lumen 4 laudate eum caeli caelorum et aquae quae super caelum sunt 5 laudent nomen Domini quia ipse dixit et facta sunt ipse mandavit et creata sunt 6 statuit ea in saeculum et in saeculum saeculi praeceptum posuit et non praeteribit 7 laudate Dominum de terra dracones et omnes abyssi 8 ignis grando nix glacies spiritus procellarum quae faciunt verbum eius 9 montes et omnes colles ligna fructifera et omnes cedri 10 bestiae et universa pecora serpentes et volucres pinnatae 11 reges terrae et omnes populi principes et omnes iudices terrae 12 iuvenes et virgines senes cum iunioribus laudent nomen Domini

-Wittb, -Drážď:

1 Chvalte Hospodina s nebes, chvalte jeho na výsosti. 2 Chvalte jeho všickni anděli jeho, chvalte jeho všickny moci jeho. 3 Chvalte jeho slunce i mesiec, chvalte jeho všěcky hvězdy a světlo. 4 Chvalte jeho nebesa nebeská a vody, jěž nad nebesy (na nebi -Drážď) jsú, 5 chvalte jmě Hospodinovo. Nebo on řekl i učiňena jsú, on kázal i stvořena jsú. 6 Ustavil jest jě na věky věkóm, kázanie položil i nepřemine (nemine -Drážď). 7 Chvalte Hospodina z země ješčerové a všěcky propasti, 8 oheň, hrad (krúpy -Drážď), sniech, led, duch búrě, jěž činíte slovo jeho. 9 Hory a všickni pahrobci (pahorci -Drážď), dřievie ovocné i všěckny cedry (všickni cedrové -Drážď) 10 zvieřata i rozličný skot, hadové i ptáci pernatí, 11 králi zemščí i všěckni ľudie, kniežeta i všickni súdcě země, 12 mladí i dietky (dievky -Drážď), starí s mlazšími chvalte jmě Hospodinovo.

-Praž, -Kutn:

1 Chvalte Hospodina s nebes, chvaltež jeho na výsostech. 2 Chvaltež ho všickni anjelé jeho, chvalte ho všickni virtutové jeho. 3 Chvalte ho slunce i měsieć, chvalte ho všěcky hvězdy i světlo. 4 Chvalte ho nebesa nad nebesy i vody všěcky, kteréž nad nebesami sú, 5 chvalte jměno Páně. Neb on jest řekl i učiňeny sú, on jest přikázal a stvořeny jsú. 6 Ustavil jest je na věky i na věky věkuov, přikázanie položil a nepomineť. 7 Chvalte Pána z země drakové i všěcky propasti, 8 oheň, krupobití, sniech, led, viet, bouře, kteréž plnie slovo jeho. 9 Hory i všickni pahrbkové, dřievie plodná i všickni cedrové, 10 hovada i veške-ren dobytek, hadové i ptactva pernatná (pernatá -Kutn), 11 králové zemščí i všickni lidé, kniežeta i všickni súdcové zemščí, 12 mládenci a panny, starci s dietkami chvalte jměno Páně.

Poslední ukázky z často užívaných žalmů naznačují, že právě na ně bylo už v prvních desetiletích 14. století vynaloženo značné překladatelské úsilí, aby byly co nejsrozumitelnější, vždyť jejich podoba (doložená

u některých už v Brněnských žaltářních zlomcích B z let ca. 1320–1340)¹⁰ přetrvává bez větších změn až do prvních tisků. Vzniká tím otázka, pro jaký uživatelský okruh byl staročeský překlad žaltáře určen a stále nově přepracováván a vylepšován.

Komu byl staročeský žaltář určen?

Dosud převážně nabízená odpověď vycházela ze skutečnosti, že žalmům jako základu tzv. hodinek, denních liturgických modliteb kněží, mnichů a jeptišek, chtěly rozumět i latiny neznalé jeptišky, a že si proto především ony vyžadovaly překlad žalmů do mateřštiny. Tato odpověď může platit jen s určitým omezením. Z německé jazykové oblasti víme, že nejstarší překlady žalmů, nejprve interlineární, zde vznikaly od 9. do 13. století jako pomůcka pro duchovní osoby kvůli lepšímu porozumění nebo pro bratry laiky, kteří neznali latinu.¹¹ V jihoněmeckém prostoru se překlady omezují na benediktinské kláštery.¹² V ženských kláštěrech, tak jako v mužských, se v chórových modlitbách officia užívala pouze latina. I jeptišky musely tyto modlitby se žalmy umět číst a zpívat latinsky (cvičily se „in legendo et in cantando, in psalmodum celebratione sive oratione“),¹³ i když jim zcela nerozuměly. Již novicky se musely naučit z paměti žalmy, denně se opakující v malých hodinkách officia.¹⁴ Patřil k nim vedle žalmů 50, 62/66, 148–150 aj. i dlouhý žalm 118.¹⁵ Tyto každodenní žalmy tvořily jistě základ i pro soukromé modlitby a meditace,¹⁶ jež si vyžadovaly texty v mateřském jazyce, u náročnějších osob pak překlad celého žaltáře. V ženských kláštěrech byly zna-

¹⁰ STOV. JOSEF VINTR, *Die älteste tschechische Psalterübersetzung*, Wien 1986, s. 14n.

¹¹ STOV. KURT ERICH SCHÖNDORF, *Die Tradition der deutschen Psalmenübersetzung. Untersuchungen zur Verwandtschaft und Übersetzungs-tradition der Psalmenverdeutschung zwischen Notker und Luther*, Köln – Graz 1967, s. 4

¹² Tamtéž, s. 250.

¹³ MARIE-LUISE EHRENSCHWENDTNER, *Die Bildung der Dominikanerinnen in Süddeutschland vom 13. bis 15. Jahrhundert*, Stuttgart 2004, s. 26.

¹⁴ Tamtéž, s. 155.

¹⁵ K rozdělení žalmů v officiu středověkého breviáře stov. GEORG-HUBERTUS KARNOWKA, *Breviarium Passaviense. Das Passauer Brevier im Mittellater und die Brevier der altbayerischen Kirchenprovinz*, St. Ottilien 1983, s. 52–53.

¹⁶ MARIE-LUISE EHRENSCHWENDTNER, *Die Bildung der Dominikanerinnen*, s. 217.

losti latiny lepší u benediktinek, slabší u dominikánek, které kvůli silnějšímu zaměření na mystiku pěstovaly více soukromou rozjímavou modlitbu.¹⁷

Mystické meditace se začaly více šířit až ve 14. století. Teprve z této doby je doložena řada exemplářů žaltářů v němčině, jež byly soukromým vlastnictvím zvláště konventuálních dominikánek.¹⁸ Ojedinele si daly pořídit překlady žaltáře pro soukromé pobožnosti už před 14. stoletím dámy vysoké šlechty. Manželka císaře Konráda II. Gisela si dala při návštěvě kláštera St. Gallen r. 1027 zhotovit opis Notkerova komentovaného překladu žalmů do staré němčiny.¹⁹ Žaltář v překladu byl také mezi modlitebními knihami sv. Alžběty Durynské.²⁰ Známy soubor německého středověkého práva *Sachsenspiegel* má ustanovení,²¹ že urozené vdané ženy mají mít ve svém vybavení žaltář a jiné knihy ke službě Boží.²² Staročeské překlady této právní památky z druhé poloviny 15. století na tomto místě výraz „žaltář“ nemají, překládají jen „kniehy, v kterýchž ženy čtú“, až v litoměřickém rukopise „Práva saská“, chovaném v Parlamentní knihovně ČR, je na fol. 304v přeloženo přesněji „žaltář i všechny kniehy, jakož panie obycky sú v nich čísti v kostelech“.²³

Podobné poměry jako v německé oblasti musely existovat, pokud jde o užívání staročeského překladu žaltáře soukromými osobami, i v tehdejších českých zemích, kde je však větší výskyt staročeských rukopisů žaltáře doložen až ze druhé poloviny 14. století. Zdá se, že staročeský žaltář býval častěji ve vlastnictví soukromých osob než ženských klášterů, kde ho snad spíš ojedinele mohly užívat jeptišky z bohatých rodin. Glosovaný muzejní žaltář patřival pražským svatojiřským benediktinkám, Žaltář wittenberský byl v soukromém vlastnictví vysoké šlechtičny (snad dcery Karla IV. Markéty, v Polsku;²⁴ ženské osobě jej přiřazu-

¹⁷ Srov. tamtéž, s. 334.

¹⁸ Tamtéž, s. 156.

¹⁹ KURT ERICH SCHÖNDORF, *Die Tradition der deutschen Psalmenübersetzung*, s. 9.

²⁰ FRANZ XAVER HAIMERL, *Mittelalterliche Frömmigkeit im Spiegel der Gebetbuchliteratur Süddeutschlands*, München 1952, s. 28.

²¹ Kniha I, článek 24, § 3, viz KARL AUGUST ECKHARDT, in: *Germanenrechte*, XIV, Göttingen 1955, s. 43.

²² KURT ERICH SCHÖNDORF, *Die Tradition der deutschen Psalmenübersetzung*, s. 9.

²³ Za zjištění českého znění onoho místa děkuji dr. P. Slavíčkové z Univerzity Palackého v Olomouci a dr. M. Homolkové z Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze.

²⁴ Srov. JOSEF VINTR, *Die älteste tschechische Psalterübersetzung*, s. 16.

je např. formulace v žalmu 40,5 *Hospodine, ... uzdrav duši můj nebo sem hřešila tobě*), Žaltář klementinský snad patřil nějakému benediktinskému klášteři (tak Patera v úvodu edice), Žaltář kapitulní býval majetkem pražské Kapitulní knihovny, Žaltář poděbradský vlastnila paní Alžběta, manželka Jana Bočka z poděbradského rodu. Staročeské bible obsahující žaltáře patřily také soukromým osobám, tak již nejstarší dochovaný rukopis české bible, bible Drážďanská, zřejmě náležel šlechtici z rodu Leskovců, podobně „začali si v 2. desetiletí 15. století uvědomělit čeští šlechtici pořizovat iluminované bible české, jak svědčí bible Lito-měřicko-třeboňská, Olomoucká a Boskovická“,²⁵ v dalších desetiletích také bibli Padeřovskou, Mlynářčinu, Pernštýňskou aj. Teprve první tisky zpřístupnily staročeskou bibli a zvláště žaltář širšímu okruhu zájemců.²⁶

Po dvě století byl staročeský překlad žaltáře živým textem, hledajícím neustálými jazykovými úpravami zdokonalení svého poetického a duchovního účinu. Zdařilé byly už některé verše nejstaršího překladu, výrazné celkové zlepšení najdeme ve třetím a zvláště ve čtvrtém, už tištěném překladu. I ve staré češtině monumentální slova žalmů o Bohu, světě a člověku sloužila jako vznešená modlitba ve chvílích radosti i nouze především urozeným a bohatším zbožným ženám.

Summary

THE OLD CZECH PSALM – TWO HUNDRED YEARS IN SEARCH OF CLARITY AND POETRY

The four different Old Czech translations of the Book of Psalms, from the oldest one (beginning of the 14th century) to the youngest one in the first-prints of the late 15th century, show the difficulties in transferring high spiritual poetry from Latin into the then young cultural language Old Czech. Evidence for this is given by first of all various and only gradually standardized equivalents for unusual or abstract terms, e. g. *christus*, *ecclesia*, *scandalum*, *substantia*, *synagoga*, *benedicere*, *meditari* etc., or for *aequitas*, *iustitia*, *iniquitas*, *iniustitia* and *veritas*. The oldest

²⁵ VLADIMÍR KYAS, *Česká bible*, s. 57.

²⁶ STOV. JOSEF VINTR, *Prvotisky staročeského žaltáře*, v tisku.

translation focuses on individual words and is here and there hard to understand; only the third translation takes into account whole units of thought and thereby increases clarity. The poetic appeal can already be noticed in some verses of the oldest translation, but it becomes explicit only in the fourth one. We exemplify this by passages containing the three basic principles of psalmic poetry – imagery, parallelism and dialogism. The Old Czech Book of Psalms was intended for noble women and their private piety rather than for convents, where the language of liturgical celebration was Latin.

Keywords: Old Czech Book of Psalms; poetics of Psalms; lexical variability

JOSEF VINTR, Institut für Slawistik, Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien, Spitalgasse 2, Hof 3, A-1090 Wien, Österreich, josef.vintr@univie.ac.at.